

## УКРАЇНА В ПЛАНХ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА

Як свідчить історія, Україна з її родючими землями та дуже вигідним географічним розташуванням завжди була об'єктом експансійних зазіхань з боку інших держав. Це стосується і Франції періоду імперії Наполеона Бонапарта (1804—1815 рр.).

Уперше Наполеон прочитав про Україну в книгах Ш. Ляво<sup>1</sup>, який 1761—1773 рр. був таємним агентом Франції в Росії, та Ш. Масона<sup>2</sup> — особистого секретаря майбутнього імператора Олександра І. У своїх спогадах Ш. Масон писав про Україну і козаків так: «Войовнича козацька нація незабаром зникне з земель, подібно іншим націям, на яких ліг російський скіпетр, хіба що щаслива революція визволить козаків від ярма, що їх гнітить і нищить»<sup>3</sup>. Може саме це переконало імператора у можливості відокремити Україну від Росії.

За свідченнями І. Борщака, у вересні 1802 р. французький представник у Туреччині Е. Годен запропонував заснувати на півдні України французькі комерційні факторії «на зразок англійських» (в Індії — Д. З.). Ці факторії, з одного боку, мали б збалансувати англійський вплив у Росії, а з другого були б початком французького впливу в Україні. Працювати у цих факторіях мусили б колишні військові мотики на випадок війни Франції проти Росії. Е. Годен повідомляв також, що до нього приїздили послы від запорожців, які йому передали: «що хоч вони і знищені, але досі не забули своїх традицій, та любови до свободи». Пізніше один із французьких агентів у Туреччині запропонував Наполеону розділити російську імперію, надіславши до чорноморських портів 15 тис. французів і 50 тис. турків. Ці пропозиції справили на Наполеона певне враження.

15 листопада 1804 р. Бургуен, військовий аташе в Петербурзі, отримав наказ від Наполеона надіслати йому рапорт про країни біля Чорного та Азовського морів. Цей рапорт Бургуен почав з того, наскільки Україна потрібна Франції в економічному відношенні: вона є добрим ринком для французьких вин, оливи та колоніальних товарів; Україна, своєю чергу, може постачати у Францію дерево, шкіру, м'ясо, зерно. Він також пише, що знищення Запорозької Січі «докинула назавжди українську свободу і залишила невдоволення в цілому народові. Це невдоволення треба використати, надіславши на Україну агентів під виглядом купців, які таємно та вміло викликали б незадоволення населення, нагадуючи йому про славетне минуле, а коли політична кон'юнктура приведе до відкритої війни між Францією і Росією, повстання на Україні буде одним із чинників перемоги»<sup>4</sup>.

В 1805 р. французький економіст Антуан де Сен-Жозеф видав працю «Історичний нарис про торгівлю і плавання на Чорному морі, або записка і справа встановлення торговельних і морських зв'язків між портами Чорного моря і Середземного»<sup>5</sup>. Ця праця містила детальний огляд можливостей франко-українських економічних стосунків. Через рік з'явилася робота Жака Дюбуа про «французьку торгівлю в сучасно-українській Європі». Дослідник вважав, що засобом знищення англійської конкуренції на Балтіці може стати економічне завоювання України, тому що боротьба між Францією та Англією була також боротьбою за український хлібний ринок.

Під час війни Франції з Росією в 1805—1807 рр. французький посол у Туреччині генерал Себастьяні відвідав Галац, Браїлов, Констанцу та

них бойових сил <sup>11</sup>. Крім того, Варшавське герцогство — вагомий козир в дипломатичній грі імператора з Росією, Прусією та Австрією. З цієї території можна було загрозувати західним і південно-західним кордонам Росії. Про це свідчать документи, складені в міністерстві закордонних справ Франції, де Наполеону радилося повторити похід Карла XII в Україну і відкинути Росію від Чорного моря.

1809 р. почалася франко-австрійська війна, події якої відгукнулися в Україні: на її території почали поширюватися листівки, що закликають польську шляхту переходити на бік французької армії. Значно збільшилася кількість перебіжчиків з польської шляхти Волині і Поділля в польську армію князя І. Понятовського <sup>12</sup>. На території Галичини, яку зайняли польські війська, почали приймати присягу на вірність Наполеону. Проти цього виступив російський уряд. Міністр закордонних справ Росії граф М. Румянцев звернувся до французького посла Коленкура: «Ви дозволяєте писати відозви до мешканців колишньої Польщі. Я вам оголошую, пане посол: ми пожертвуємо останньою людиною, ми продамо останні сорочки, але не погодимось на відновлення Польщі» <sup>13</sup>. Незважаючи на ці рішучі заяви, Наполеон вимагав, щоб Австрія відмовилася від Західної Галичини на користь Варшавського герцогства. Згідно з умовами Шенбрунського миру 1809 р., Австрія передала Варшавському герцогству Західну Галичину, Замойський округ та частину земель на правому березі Вісли <sup>14</sup>.

Франко-австрійська війна 1809 р. — завдала серйозного удару системі, визначеній Тільзитським договором 1807 р. Розширення території Варшавського герцогства створило небезпеку для західних територій Російської імперії. Політика Наполеона набувала дедалі агресивнішого характеру. Французько-російські відносини почали стрімко погіршуватися.

Два з половиною роки альянсу з Росією показали Наполеону, що задуманий ним план створення загальноєвропейської континентальної антианглійської коаліції провалився. За наказом Наполеона міністр закордонних справ Шампаньї на основі донесень французьких дипломатів таємних агентів у Росії, Прусії, Данії та Швеції підготував доповідь про політику урядів цих країн «Погляд на справи континента і зближення Росії з Великобританією» (16 березня 1810 р.) <sup>15</sup>, в якій висунула програму дипломатичних дій проти Росії. Головна ідея доповіді зводилася до того, що союз із Росією себе вичерпує. В цих умовах Франція повинна залучити на свій бік найбільшу кількість «політичних друзів» — Туреччину, Швецію та Польщу. Проте Наполеон відхилив план поділу Прусії і відновлення Польської держави.

Важливу роль у планах Наполеона щодо України відіграла Туреччина. До лютого 1812 р. французька дипломатія змушувала її продовжувати війну з Росією, домагалася вільного проходу по території Туреччини 25-тисячного корпусу маршала Мармона з Далмації (цей корпус повинен був завдати удару по російських військах).

З лютого 1812 р. Наполеон почав домагатися укладення союзу Туреччини з Росією для того, щоб турецькі війська «проникли на північ Дунаю в свої старі провінції». Наполеон рекомендував султану очолити 100-тисячну армію, яка повинна була до 15 травня 1812 р. зосередитися на російсько-турецькому кордоні, і як тільки «Велика армія» форсує Німан, турецькі війська при підтримці корпусу Мармона мали оволодіти Дунайськими князівствами і вступити в Подільську губернію. Наполеон планував рушити в південно-західні губернії Росії 125 тис. військ провести десантні операції в районі Одеси та Криму. Але Туреччина 6 травня 1812 р. уклала з Росією в Бухаресті мир, внаслідок якого плани Наполеона були зірвані. Російське командування отримало можливість перекинути 57-тисячну Дунайську армію на Волинь.

Таким чином проект Шампаньї зазнав краху. Туреччина була нейтралізована, а Швеція стала союзником Росії. Союз Наполеона з

Прусією та Австрією виявився недостатньо міцним. Наполеон це розумів.

З 1810 р. у військових колах Франції почалося обговорення питання про основний напрям і театр воєнних дій у війні проти Росії. Перевага надавалася трьом планам. Перший передбачав зосередження значної кількості військ на Петербурзькому напрямі. Другий полягав у тому, щоб головний удар спрямувати на Москву. Третій передбачав відібрати у Росії українські і литовські губернії, реорганізувати Польщу, захопити Київ, укріпитися на лінії Двіна — Дніпро і продовжувати після цього наступ на Москву. При цьому бралася до уваги і турецька армія, що мусила скувати російську армію на півдні. Наполеон говорив: «Якщо я захоплю Київ, я візьму Росію за ноги; якщо я оволодію Петербургом, я візьму її за голову, захопивши Москву, я віцілю її в серце»<sup>16</sup>.

План нападу на Росію на київському напрямі Наполеон обговорював влітку 1811 р. з польськими військовими Понятовським і Сокольницьким. Понятовський відзначав важливе стратегічне значення території України, вимагав доручити йому негайно виступити з армією Варшавського герцогства на Волинь і Поділля. Сокольницький пропонував розділити майбутню війну на дві кампанії: під час першої — ввійти на територію Правобережної України, оволодіти Києвом, приєднати Лівобережну Україну і відновити Польщу в межах 1772 р., а в другій — кинути усі сили на оволодіння Москвою.

Наступ на Київ хоч і давав можливість відрізати російську армію від південних хлібних районів, але після укладеного миру між Росією і Туреччиною цей напрямок не гарантував французькій армії негайного успіху, а навпаки, як вважав Наполеон (виходячи з досвіду Карла XII), привів би до її загибелі.

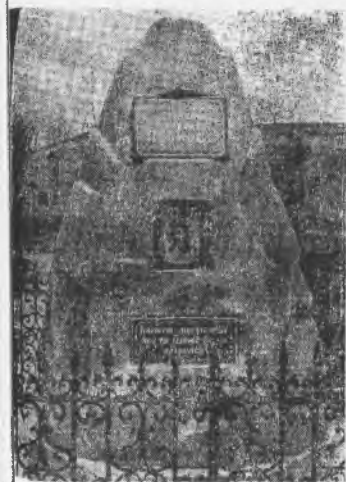
Напередодні війни з Росією Наполеон присвятив багато часу вивченню історії України. Найцікавішим з документів був меморіал, складений на початку 1812 р. О. Готерівом — політичним директором міністерства закордонних справ Франції. В ньому пропонувалось утворити «незалежну» українську державу, яка мала б складатися з Полтавського та Чирнігівського князівств. Козаки разом з кримськими татарами увійшли б до нової держави — «Наполеоніди». Вона складатиметься з Дніпровської частини Катеринославщини, Таврії, всієї долини Донця до Дону, який разом з Азовським та Чорним морем буде кордоном цієї держави на півдні. Ця нова держава, «маючи на чолі єдиного вождя»<sup>17</sup> й конституцію, яка відповідає звичаям народів, що тут проживають, з можливою перспективою політичної незалежності, буде міцним бар'єром проти амбітних проектів Росії та її претензій на Чорне море»<sup>18</sup>.

На думку Готеріва, для того, щоб відкинути Росію від Чорного моря, між Чорним морем і Росією повинна існувати нова українська держава<sup>19</sup>, залежна від Франції на зразок інших наполеонівських васальних держав<sup>20</sup>.

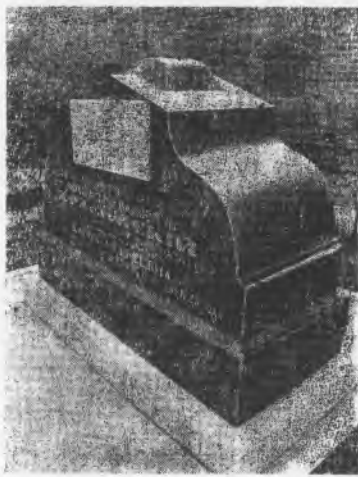
1812 р. війська Наполеона підійшли до кордонів України<sup>21</sup>. Українська інтелігенція поділилася на два табори: автономісти висловлювали неприховану радість і надії, що з приходом французької армії буде запроваджений кодекс Наполеона і Україна стане автономною, а може, й незалежною державою. Друга, переважна частина української шляхти поставилася до приходу Наполеона негативно, не вірила, що Наполеон визволить Україну з-під російського деспотизму. Цій частині дворянства більше імпонувала американська революція з її декларацією незалежності. Їх лякала політика Наполеона в Польщі і скасування ним кріпацтва, тому значна частина дворянства пішла проти Наполеона: давала рекрутів, жертвувала гроші, продукти<sup>22</sup>. До армії охоче йшли селяни, козаки, сподіваючись на здобуття стану вільних козаків.

Не відомо, якою б була доля українського народу, якби Наполеон виграв війну з Росією, але в історії немає умовного способу.

- 1 Histoire de Pierre III. Empereur de Russie.— Paris, 1799.  
 2 Memoires secretes sur la Russie, par Masson.— Paris, 1880.  
 3 Цит. за: Борщак І. Наполеон і Україна.— Львів, 1937.— С. 36.  
 4 Там само.— С. 39.  
 5 Записки Одесского общества истории и древности.— Одесса, 1883.— Т. 13.— 179.  
 6 Петров А. Н. Война России с Турцией 1806—1812 гг.— СПб., 1885.— Т. 1.— 32.  
 7 Попов А. И. Вопрос польский 1806—1809 // Русская старина.— 1893.— Март.— 675.  
 8 Handelesman M. Napoleon et la Pologne.— Paris, 1909.— P. 128.  
 9 Шильдер Н. Александр I, его жизнь и царствование.— СПб., 1897.— Т. 2.— 364—367.  
 10 Сперанский М. М. О вероятностях войны с Францией после Тильзитского мира // Русская старина.— 1900.— Январь.— С. 57.  
 11 Польша дала Наполеону 83 тис. солдатів і офіцерів.  
 12 Волинская революция // Киевская старина.— 1883.— Ноябрь.— С. 38.  
 13 Соловьев С. М. Император Александр I. Политика—дипломатия.— СПб., 1877.— С. 211.  
 14 Федосова Е. И. Польский вопрос во внешней политике первой империи во Франции.— М., 1980.— С. 110.  
 15 Шильдер Н. Император Александр I, его жизнь и царствование.— СПб., 1898.— Т. 3.— С. 477—483.  
 16 Цит. за: Харкевич В. Война 1812 года. От Немана до Смоленска.— Вильно, 1901.— С. 64.  
 17 На чолі «наполеоніди» мав бути хтось із свояків Наполеона або хтось із його маршалів.  
 18 Цит. за: Борщак І. Вказ. праця.— С. 71—72.  
 19 Правобережжя цей проект не торкався.  
 20 Варшавське герцогство, Вестфальське і Неаполітанське королівства.  
 21 Були захоплені лише західні повіти Волинської губернії, а саме Ковельський, Володимирський та Луцький.  
 22 Оглоблин О. Американська революція та український національно-визвольний рух кінця XVIII ст. // Вісник ООЧСУ.— 1955.— Ч. 7—8.— С. 15.  
 23 Оглоблин О. Люди старої України.— С. 102—104.



Некрополь Києво-Печерської лаври.  
 Поховання С. Леонова.



Некрополь Києво-Печерської лаври.  
 Поховання П. Красовського.